

Gyűjtőúton a Volga–Káma vidékén

BERECZKI GÁBOR egyetemi tanár, az ELTE finnugor tanszékének vezetője. Sokat tett nemcsak a finnugor népek kutatása terén, hanem – mint arról lapunkban is olvashattunk – a finnugor népek népszerűsítése érdekében is. Egymás után jelennek meg a különböző finnugor népek íróinak munkáiból készült fordításai is. A finnugor népek kultúrájának minél szélesebb körű megismertetését szolgálja az a vaskos kötetekből álló sorozat, melynek első darabjai már megjelentek. Angol nyelven tájékoztatják az olvasókat több finnugor nép kultúrájáról, népdalkincséről. A cseremisiz népdalokat feldolgozó kötet 1971-ben, a csuvas népdalokat bemutató kötet 1979-ben jelent meg az Akadémia Kiadó gondozásában.

◊ Hadd kérdezzem meg – a köteteket VIKÁR LÁSZLÓval együtt készítették –, hogyan gyűjtötték össze a kötetek anyagát, hogyan születtek ezek a maguk nemében egyedülálló és a nemzetközi szakirodalomban is nagy érdeklődésre számot tartó, igen érdekes és körülte-
kintő munkák?

♦ Bartók és Kodály is felfigyelt arra, hogy a régi magyar népzene elsősorban a Volga-
vidék népeinek zenéjével, különösen a csuvas és a cseremisiz zenével vethető össze. De
részletesebben ezzel a kérdéssel egyikük sem foglalkozott. Az ötvenes évek második felében
Vikár László Kodály Zoltán aspiránsa lett. Kandidátusi disszertációjának témája a csere-
misiz népzene vizsgálata volt. Először Leningrádba utazott, hogy tanulmányozza az ún.
Puskinház (Irodalomtudományi Intézet) óriási népzenei archívumának anyagát. Sokszáz
fonográftekerceszt őriznek itt. Vikár Leningrádban tanulmányozta ezeket a régi felvételeket.
Én ezalatt az idő alatt éppen Leningrádban tartózkodtam, az egyetemen tanítottam. Meg-
ismerkedtünk Vikárral és megszületett a gondolat, ezután menjünk együtt gyűjtőútjainkra.
Kodály is nagy örömmel támogatta és szorgalmazta a gondolatot, hogy egy népzene-kutató
és egy nyelvész együtt gyűjtsenek. Hiszen a régi gyűjtők értékes lejegyzéseiben csak dallam
nélkül vannak meg a szövegek (BEKE ÖDÖN, MUNKÁCSI BERNÁT), viszont az anyag teljes
feldolgozásához a szöveg és a dallam természetesen egyformán szükséges.

1958-ban amúgy is készültem a cseremisizekhez. Vikár ugyanekkor éppen ismét tanul-
mányúton volt Leningrádban. Lehetőség nyílt rá, hogy együtt induljunk gyűjteni. 1958-ban
már majdnem egy hónapot töltöttünk együtt a cseremisizeknél. 1964-ben Vikár egyedül volt
itt gyűjtőúton, s tulajdonképpen 1966-ban kezdődtek el rendszeres közös gyűjtőútjaink a
finnugor népek között. Azóta sokszor jártunk ezeken a vidékeken – 1968-ban, 1970-ben,
1974-ben, 1975-ben, 1977-ben és legutóbb 1979-ben. Egy-egy alkalommal egy-másfél
hónapot töltöttünk gyűjtőúton.

Gyűjtéseinket a cseremisizek között kezdtük, bejártunk úgyszólván minden cseremisiz-
lakta területet. Aztán a csuvasoknál folytattuk tovább a gyűjtést. (A magyar nyelv bolgár-
török jövevényszavait a csuvas alapján lehet megmagyarázni.) Bejártuk a Csuvas Köztár-
saságot is, majd a Tatár Autonóm Köztársaság csuvas-lakta területén folytattuk a gyűjtést.
De már ekkor is felfigyeltünk más népek kulturális kincseire is, gyűjtöttünk a tatár terüle-
ten élő mordvinoknál, a votjakoknál, később a tatároknál. A kutatás mind átfogóbb és szé-
lesebb lett, végül is kiterjedt az egész Volga–Káma-vidékre.

◇ Milyen anyagot sikerült összegyűjteni 1958 és 1979 között? 21 év alatt bizonyára páratlan mennyiségű dalt gyűjtöttetek össze és jegyeztetek le.

◆ Több mint 3700 dalt gyűjtöttünk az eltelt 21 év alatt ezektől a vizsgált népektől, és csaknem 300 faluban jártunk. Nem hiszem, hogy lenne még gyűjtő, aki annyira bejárta volna ezeket a vidékeket, mint mi, Vikárral.

Az anyagból először a cseremiszi gyűjtést dolgoztuk fel. Közel ezer cseremiszi dalt gyűjtöttünk, ezek közül 320 szerepel az Akadémia Kiadónál megjelent angol nyelvű kötetben. Ez az anyag teljes képet ad a cseremiszi népzeneről. A kötetben bevezető tanulmány tájékoztat a cseremiszeiről és a kötet függelékeként nyers fordításban közöltük a bemutatott dalok szövegeit magyarul is. Több neves költőnk készített azóta műfordításokat nyersfordításaink alapján (pl. Buda Ferenc). A cseremiszi gyűjtés anyagából öt dalt Kodály Zoltán feldolgozott, ez a munka meg is jelent az I. nemzetközi finnugor kongresszus alkalmából.

Szinte minden gyűjtött dalunknak megvan a maga története. Egyszer egy hosszú és fárasztó nap után egy cseremiszi faluban pihentünk meg. A falusiak kérték, hogy mutassuk be, hogy mit tudunk. Vikárnak jó hangja van és, pedig elég jól furulyázok – így elkezdtünk egy kvintváltós dalt. Már a dal első sorainál közbekiabált egy öregember, hogy ilyen dalt ő is ismer, vállalkozott is rá, hogy bemutatja. Így aztán késő éjszakáig folytatódott a gyűjtés. (Ez a dal a kötet 251. darabja.)

Már gyűjtés közben is láttuk, hogy a cseremiszi népzene vizsgálata igen tanulságos. Egészen más zenei anyagot találtunk azonban a mordvinoknál és a votjákoknál. A csuvas anyag vizsgálata is fontos volt, hiszen bolgár-török eredetű jövevényszavaink tanúsága szerint a bolgár-törökök erősen hatottak a magyarság anyagi és ezzel együtt szellemi kultúrájára is. Valóban sok olyan vonást találtunk, melyek párhuzamai a magyar anyagban megfigyelhetők. Ma már azt is tudjuk, hogy a kvintváltós dallam nem finnugor fokon rokonítható, hanem nyilván a cseremiszeinél is az erős török hatás eredményeként jelent meg. Hiszen más finnugor népek zenéje, pl. a régi votják zene egészen más (nem ötfokú, csak háromfokú stb.) A magyar zenében megtalálható pentatónia a török népek zenéjének jellegzetes vonása.

A vizsgált tatár népesség a törökök másik ágából való: a nyelvükben a mi kunjaink közel álltak hozzájuk, tehát az ő kutatásuk is fontos a magyarság ősi kultúrájának felderítésében. Így kezdtük el a tatárok közti gyűjtést. Később kiderült, hogy a tatárokat nem lehet elválasztani a baskiroktól. A baskírok olyan szempontból is fontosak, érdekeseek lehetnek számunkra, hogy Juliánus magyarjai részben a baskírokba olvadtak bele. A baskírokon kívül nagy számban élnek a tatárokkal cseremiszek és mordvinok, akik az eredeti lakóhelyüktől elszakadva sok archaikus vonást őriztek meg.

◇ Az összegyűjtött anyagot a Magyar Tudományos Akadémia angol nyelven jelentette meg. Ezek a kutatások valóban nagy nemzetközi érdeklődésre tarthatnak számot. Ekkora monográfia a cseremiszi népzeneiről még sohasem jelent meg, ilyen egységes képet erről a cseremiszi kultúráról még egyetlen eddigi kiadvány sem nyújtott. A magyar használhatóságot könnyítik meg a kötet végén található nyersfordítások. A gyűjtött anyag végül is több kötetben jelenik meg. Az 1979-ben megjelent 2. kötet beszámol a csuvasok történelméről, szokásairól (sokkal részletesebben, mint az első). Most készül a sorozat 3. kötete, a votják anyagból. A 4. kötet, amely várhatóan két részből fog állni, a tatár és baskír gyűjtés anyagát fogja közreadni. Ezekben a kötetekben a szerzők rámutatnak mind a szövegek, mind a dallamok magyar párhuzamaira. Mégis, azt hiszem egy-egy kötet célja elsődlegesen egy-

egy nép népzenejének lehető legteljesebb bemutatása. Majd, ha valamennyi kötet megjelent, akkor lehet a teljes anyag birtokában áttekinteni, hogy milyen kapcsolata van a magyar népzene ezeknek a népeknek a zenéjével.

♦ Bartók és Kodály is észrevették a magyar zene kapcsolatát ezeknek a népeknek a zenéjével. De annyira bonyolult ez a kapcsolat, annyira bonyolult ezeknek a népeknek a kölcsönhatása, hogy akár még ekkora anyag birtokában is végleges eredményekről korai lenne beszélni.

Akadémiai doktori disszertációjában Vikár bizonyos következtetéseket megpróbál levonni. Ha összevetjük a hazai összehasonlító nyelvészet eredményeit az összehasonlító zenekutatással, megállapíthatjuk, hogy nálunk már a XVIII. század végén elég világos kép alakult ki a finnugor nyelvek egymáshoz való viszonyáról. Az összehasonlító zenetudomány sokkal rosszabb helyzetben van. Tulajdonképpen ezen a területen csak most indult meg a kutatás. Ezért nem szabad elhamarkodott következtetéseket levonni. Ezért összegezzük előbb ilyen kötetekbe az anyagot, és egy nagyobb anyag birtokában nyílik majd mód az alaposabb összehasonlító kutatásokra. Ugyanakkor azzal a természetes szükségszerűséggel is számolnunk kell, hogy ezeken a területeken is rohamosan halad előre a civilizáció, ami természetes folyamat. Ezért a lehető leggyorsabban mindent össze kell gyűjteni és le kell jegyezni.

Az összegyűjtött anyagokat az MTA Népzene Kutató Intézetében tárolják. Hazaérkezésünk után a gyűjtött anyagról hanglezet készült és e lemezek munkapéldányait használják a kutatók. E munkapéldányok alapján jegyezzük le a szöveget és a dallamot. A szöveget később nagy munka a dallam alá illeszteni, ehhez kell a népzene-kutatónak a nyelvész segítsége.

Más előnye is van ennek a közös gyűjtésnek. Már a cseremiszeknél rájöttem, hogy bizonyos hangtani sajátosságok ott vannak meg a cseremiszeknél, ahol egy bizonyos dallamtípus el van terjedve. Azt is meg tudtuk állapítani, hogy mindkét jelenség csuvas hatással volt kapcsolatban. Aztán azt is megfigyelhettük, hogy bizonyos nyelvjárási határok egybeestek bizonyos dallamtípusok elterjedési határával. Ez pedig az egykori cseremiszt törzsi megoszlást, a régi törzsi határokat mutatta. Ezek a gyűjtések a nyelvészeti kutatásokhoz is fontos adalékokkal szolgálhatnak. Nem utolsó sorban azért, mert a forradalom előtti gyűjtők az akkori nehéz közlekedési viszonyok miatt egy faluban, vagy egy környéken gyűjtöttek hosszabb ideig, mi azonban nagyon sok falut bejártunk, hogy minél teljesebb képet kapjunk. Egy ilyen gyűjtés a nyelvföldrajzi kutatásokat is szolgálja. Bár nem ez a kutatás célja, mégis a gyűjtéssel világossá válik e népek nyelvjárási tagozódása.

Itt a tanszéken az utóbbi években sokat foglalkoztunk a Volga-Káma-vidéki finnugor és török népek „nyelvsvörségével”. A népdalkutatások során figyeltem fel én is arra, hogy mennyi közös vonás van ezeknek a finnugor és török népeknek a nyelvében, anyagi és szellemi kultúrájában. Gyűjtőútjaink is meggyőztek arról, hogy ezeket a népeket szoros egységben kell kutatni, nem elszakítva egymástól.

Útjainkon mindig nagy segítséget kaptunk, a helyi szakemberek is elkísértek bennünket. Egy-egy faluban már várták érkezésünket, nagy barátsággal fogadtak, gyakran a helyi öregek beszéltek rá egymást, hogy valami nem szívesen, vagy ritkán énekelt dalt elénekeljen valaki, aki ismerte. Így volt ez egy nagyon szép mordvin siratóval is, amit azóta a finnek a mi gyűjtésünk alapján hanglemezen is kiadtak. Angliában is készült hanglezet gyűjtésünk alapján. Talán egyszer Magyarországon is készítenek majd hanglezet gyűjtött dalainkból.

◇ Reméljük. Bár a hazai lemezkiadás, sajnos, kevés figyelmet fordított eddig népzenei lemezek készítésére. De bízunk benne, hogy a jövőben nem így lesz!

◆ Csak így közbevetőleg mondanám el, minden gyűjtőúton este következett a nap „legnehezebb” része, az esti teázás. Ilyenkor minden nép a legspeciálisabb nemzeti ételeit szeretné bemutatni a vendégeknek, ez egy-két napig érdekes, de hat hét után „már igen nehéz dolog”. Persze a házigazdákat sehol sem szabad megsérteni, hiszen ők mindent a legnagyobb szeretettel és barátsággal tesznek.

◇ Hogyan válik hasznára a gyűjtött anyag a vizsgált népeknek, hozzáférhető-e a szovjet kutatók számára?

◆ Természetesen. Az összegyűjtött anyag másolata egy-egy példányban bekerül az illető köztársaság és a főváros illetékes kutatóintézetének archívumába. Így tudjuk mi is köszönetünket kifejezni azért a nagy segítségért, amit a helyszínen kaptunk.

Ezek a gyűjtőutak is jó példái a szovjet–magyar kulturális együttműködésnek. Amikor a legutóbbi ötéves együttműködési tervet megbeszélték, már bevették a tervbe a mi útjainkat is.

◇ Már egy korábbi beszélgetés során szóba került, milyen sokoldalú tevékenységet végzel. Hogy látod, mit jelentenek számodra ezek az utak –, amelyeket a számos egyéb munka között tettél?

◆ A Volga–Káma-vidék népei között tett kutatóutak életem legjelentősebb élményét jelentik. Ilyen nagy területet, ennyi népet megismerni, a helyszínen gyakorolni a nyelvet, eleven kapcsolatba kerülni a nyelvvel és a kultúrával, aminek a fontosságát az én nemzedékem nem szűnik meg hangoztatni – mindezt megkaptam.

Gyűjtéseink során nagy és fontos anyaghoz jutottunk, melynek segítségével a magyar népzene eredetének lényeges kérdéseit tisztázni tudjuk. Ezeknél a népeknél többek között a régi magyar verselés gyökereit is meg lehet találni. Elég sokat dolgozom most is ezeken a kérdéseken. Mindaz, amit mi Vikár Lászlóval együtt csinálunk, az elszakíthatatlan a magyar hagyományoktól. Nem véletlen, hogy a következő ötéves terv központilag támogatott kutatásai is ezeket a tudományágakat helyezik a középpontba.

◇ Nagy gyűjtőútjaitok két kötetéhez már hozzáférhetnek az érdeklődők (Cheremis Folksongs by László Vikár and Gábor Bereczki, Akadémia 1971; Chuvash Folksongs by László Vikár and Gábor Bereczki, Akadémia 1979.). Jó egészséget, alkotó erőt kívánok a további munkához is, reméljük, hogy a több mint két évtizedes gyűjtés eredményei a közeli jövőben mind feldolgozásra kerülnek és az első két kötethez hasonlóan eljuthatnak az olvasókhoz és a szakemberekhez.